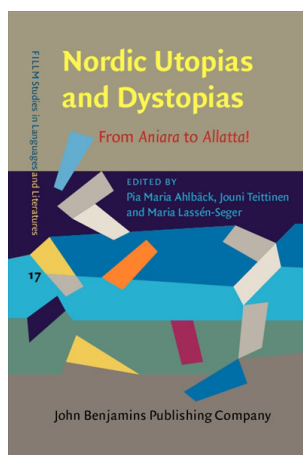

Review/Recension

PIA MARIA AHLBÄCK, JOUNI
TEITTINEN OCH MARIA
LASSÉN-SEGER (RED.)
**NORDIC UTOPIAS AND
DYSTOPIAS**

From Aniara to Allatta!

Amsterdam: John Benjamins Publishing
Company, 2022 (256 s.)

Norden, det nordiska, norr och Arktis är områden som såväl historiskt som i modern tid har genererat utopiska idéer och föreställningar om det goda livet. Från 1920-talets byggstart av den nordiska välfärdsstaten, med förankring i socialdemokratiska samhällsvisioner, etablerades successivt en bild av Norden som ett verkligt Utopia. I antologin *Nordic Utopias and Dystopias. From Aniara to Allatta!* (2022) utforskar tolv skribenter det gemensamma temat genom en stor variation av exempel från såväl Sverige, som Danmark, Finland, Norge och Grönland. Antologin är på många punkter ett både intressant och välkommet tillskott till ett alltmer aktuellt forskningsfält som studerar spekulativa genrens potential att belysa, undersöka och kritisera samtidsrelevanta problem. I antologin märks också en tydlig strävan efter att utmana de senare årens ensidiga intresse för dystopierna, genom att också synliggöra berättelser om *hopp* och *längtan* efter en bättre värld. Utopins och dystopins gemensamma historiska rötter lyfts fram som några av de viktigaste gemensamma förutsättningarna.

Redaktörerna för denna antologi, Pia Maria Ahlbäck, Jouni Teittinen och Maria Lassén-Seger, har alla akademisk hemvist i Åbo. Ahlbäck var en tidig dystopiforskare och pionjär inom fältet eko-kritik då hon redan 2001 disputerade på en avhandling om George Orwell och föreställningar om miljö i dennes författarskap. Finsk litteraturvetenskaplig forskning har den senaste tiden utmärkt sig med flera dystopifokuserade forskningsprojekt samt en rad konferenser med tematik som kretsat kring miljö- och framtidsfiktion. Bara

©2024 C. Brudin Borg This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), permitting all use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. Any included images may be published under different terms. Please see image captions for copyright details. Citation: *Barnboken - tidskrift för barnlitteraturforskning/Barnboken: Journal of Children's Literature Research*, Vol. 47, 2024 <http://dx.doi.org/10.14811/clr.v47.887>

under 2019 utkom sammanlagt tre finska, internationellt publicerade verk om utopier och dystopier. Men det är inte bara inom akademisk forskning som dystopierna vunnit mark. Även i den samtida skönlitteraturen från Finland återfinns många ungdomsdystopier såsom Annika Luthers *De hemlösas stad* (2012) och Emmi Itärantas internationellt uppmärksammade *Minnets av vatten* (2017). Ett annat exempel är den speciella genren *Finnish weird*, där finska författare som "leker" med läsarens verklighetsuppfattning genom ett nära framtidsberättande publicerar sig i tidskriften *Finnish Weird*, vilken sedan 2014 ges ut av Helsinki Science Fiction Society.

Redaktörernas korta introduktion erbjuder inte i någon större utsträckning en översikt av fältet för utopi- och dystopistudier. Det får förstås medges att det är en svår uppgift, givet att idén om "utopia" lanserades redan för 600 år sedan och att fältet fortfarande växer. Redaktörerna konstaterar att det är omöjligt att ens ange en heltäckande definition. De fokuserar i inledningen trots detta på några viktiga stråk: att utopi och dystopi kan representera sociala och politiska modus; att det kan röra sig om specifikt litterära former; att utopier och dystopier kan vara spekulationer om en bättre (eller sämre) tillvaro som trots de fantastiska inslagen adresserar den verkliga, samtida världen och att de oftast bygger på främmandegöring, samt att de kan inkorporeras i olika politiska kontexter för att bilda något slags gemenskap. Själva utgår redaktörerna från Ruth Levitas idéer i den över trettio år gamla *The Concept of Utopia* (1990) vilket speglar en generell tendens i introduktionen att referera till få och äldre verk vad gäller utopi och dystopi, medan introduktionen av "det nordiska" i detta avseende är bättre underbyggd. Eftersom det har publicerats många intressanta studier om utopier och dystopier de senaste åren hade det möjligen varit rimligt att få lära känna några fler av fältets lite tyngre namn såsom Tom Moylan (*Demand the Impossible. Science Fiction and the Utopian Imagination*, 1986), och hans och Raffaella Baccolinis gemensamma insatser genom redaktörskap för antologierna *Dark Horizons. Science Fiction and the Dystopian Imagination* (2003) och *Utopia Method Vision. The Use Value of Social Dreaming* (2007), eller varför inte Ruth Levitas nyare *Utopia as Method. The Imaginary Reconstitution of Society* (2013). Jag saknar också Andreas Nyströms *Places of Rest in Worlds of Ruin. Havens in Post-Apocalyptic Fiction* från 2021 då den bättre hade kunnat förklara varför det utopiska, hoppet och en önskan om en bättre värld ofta är inneslutna i dystopiska berättelser.

Undertiteln till trots (*From Anlara to Allatta!*) går några av bidragen betydligt längre tillbaka än till Harry Martinsons klassiska

framtid dystopi från 1956. Nicole Pohl tar till exempel redan i första kapitlet oss med på en lärorik resa genom den europeiska historien och visar att bilden av Norden som en "utopisk plats" har djupa rötter som sträcker sig tillbaka till antiken. Hon lyfter på så sätt fram en kontinuitet i bilden av det utopiska Norden vilket också tycks vara en av grundidéerna bakom antologin.

Ur *Barnbokens* perspektiv är det av intresse att fem av antologins tolv artiklar behandlar barn- eller ungdomsböcker (Kostenniemi, Jytälä, Raipola, Sundmark och Prestegård). Här bör också Teemu Jokilaaksos bidrag nämnas, även om hans analys inte direkt handlar om barnlitteratur. Däremot behandlas bilden av barnet i barndomsskildringar av Monika Fagerholm, vars realistiska fiktion med mörka underströmmar visar sig bära på en subtil kritik mot välfärdsstaten och på så sätt problematiserar bilden av det nordiskt utopiska.

I antologin undersöks generellt ett anmärkningsvärt brett spann av olika slags material och medier. Vi kan i Luc Lefebvres bidrag ta del av en undersökning av den marxistiska utopins kris. Denna kris utspelas inom det akademiska svenska avantgardet strax före tidskriften *KRIS* etablering med Horace Engdahl i spetsen i slutet av 1970-talet. Studien belyser den utopiska funktionen i estetiska experiment och är intressant då den påminner om utopins viktiga betydelse, särskilt i tider då man velat förändra missförhållanden. Vi får också möta serier i *Nordic noir*-stil, långdikt, dystopisk fiktion för unga vuxna och populär historiografi. Analyserna behandlar den nordiska självbilden såväl som klichéerna om Norden som det perfekta samhället ur ett utifrånperspektiv. Sammantaget framstår "det nordiska" som ett fenomen med många bottnar, sammanlänkade av såväl politiska som estetiska idéer om det goda samhället. Antologins samlande grepp om "det nordiska", "the Nordic" och "the North" är antologins styrka medan dess svaghet ligger i att de flesta bidragen håller sig inom förhållandevis upptrampade utopiteoretiska spår.

Det är dock problematiskt att en antologi som syftar till att undersöka bilden av Norden i en tid då medvetenheten om klimathotet och dess samband med global miljörättvisa ökar, inte adresserar den idag växande kritiken mot *Global North*. Detta begrepp är geopolitiskt snarare än geografiskt. Det beskriver de ekonomiskt och politiskt dominanta länderna, de flesta belägna i ett geografiskt norr som vuxit genom tillämpning av marknadsekonomiska tillväxtprinciper och ett kolonialt utnyttjande av *Global South*. *Global North* innefattar alltså i allra högsta grad också de nordiska länder som står i cen-

trum för denna antologi. Det bör också noteras att "nord" och "syd", såsom begreppen används inom forskning om miljö rättvisa och politisk ekologi, ska förstås som förenklande kategorier då det även förekommer diversifiering inom det dominerande "nord". Det börjar bli nödvändigt att inkludera sådana globala perspektiv i dagens forskning om den nordiska välfärdsstatens "utopiska" och "dystopiska" sidor, eftersom vi lever i en tid då konsekvenserna av välfärdsstaternas överkonsumtion (i *Global North*) har visat sig vara en substantiell orsak till den klimatkris som nu eskalerar, vilket aktuell klimatforskning sammanställd av Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) visar. Likaså är det synd att inte fler av analyserna ansluter till nyare forskning om hur det goda livet kan anpassas till globala ekologiska krav exempelvis utifrån föreställningar om *tillräcklighet* och *återhållsamhet*. Sådana perspektiv har utforskats av bland andra utopiforskaren Anahid Nersessian i *Utopia, Limited. Romanticism and Adjustment* (2015).

Några inslag i denna antologi ansluter dock till ett mer antropocentriskt stråk och bör framhävas. Peter Kostenniemi undersöker olika sätt att förstå det nya millenniets monster: zombien. I sin artikel analyserar han barnlitteraturens gestaltningar av ett post-apokalyptiskt samhälle. Genom att samläsa stat och barndom i den lättlästa barnboken *Zombie city* (2015) av Benny Bødker ansluter han sig till förståelsen av "zombiestaden" som en bild av ett neoliberalt, kapitalistiskt samhälle som har kollapsat. I kapitalismens ruiner finner Kostenniemi inte bara förtvivlan och problem, utan också att rikedomar görs tillgängliga för fler. Systemets kollaps har inneburit en omfördelning av makt och tillgångar till dem som tidigare varit maktlösa och utestängda, exempelvis barn. Med hjälp av det viktiga begreppet *critical utopia* (hämtat från Moylans *Demand the Impossible*) argumenterar Kostenniemi för att boken försöker skapa ett slags "transformative utopianism" genom att frilägga processuella alternativ till idén om en färdigskapad idyllisk utopi.

Juha Raipola står för ytterligare en skicklig analys som tar sig an den "ekodystopiska realismen" i Iida Raumas roman *Seksistä ja matematiikasta* (Om sex och matematik, 2015) och förser läsaren med en välskrivna och precis överblick av den aktuella diskussion som handlar om den realistiska romanens möjligheter att representera klimatfrågan och det planetära. Även Johannes Riquet adresserar samma teoretiska tematik genom att undersöka å ena sidan katastrofen, å andra sidan det sublimala i Sarah Moss *cli-fi*-roman *Cold Earth* (2009) och i framtidsnoveller ur samlingen *Allatta! 2040* (2015)

skrivna av unga grönländare. Han gör en idéhistorisk genomgång av hur bilden av Arktis ofta fått representera en plats eller ingång till en utopisk värld och följer därefter hur föreställningen om Norden etableras som det exceptionella.

Bilden av de nordiska länderna och invånarna som "nearly perfect" (jfr Michael Booths *The Almost Nearly Perfect People. Behind the Myth of the Scandinavian Utopia*, 2016) tycks dock vara förvånansvärt seglivad utanför just detta område. I Laila Bergs artikel beskrivs hur "vanliga skottar" har intervjuats om sin bild av Sverige i samband med deltagandet i en bokcirkel (73). Här undrar förstås recensenten vem "den vanlige skotten" är och vad denna representerar? Visserligen består informantgruppen enligt uppgift av en blandad skara, men att beskriva dem som "vanliga skottar" ter sig problematiskt då utgångspunkten skulle kunna misstas för en förlegad romantisk syn på homogena identiteter och en enhetlig nationalkaraktär. Ämnet är trots denna randanmärkning intressant. Berg noterar att informanterna ihärdigt håller fast vid föreställningen om de nordiska samhällena som en bättre (utopisk) plats, trots att de samtida *Nordic noir*-berättelser de läst i bokcirkeln på många sätt belyser samhällets mörkare sidor. Ändå uppfattades det föreställda utopiska Norden enligt Berg som ett alternativ och en möjlighet till transformation av det egna samhället. Hon menar att förklaringen troligen är en generell utopisk önskan om ett bättre liv. Det som inte passar in i en sådan bild filtreras därför bort medan "det utopiska Norden" blir ett instrumentellt redskap för politiskt förändringsarbete.

Hur väl författarna i de enskilda antologibidragen diskuterar sina egna teoretiska utgångspunkter varierar i ganska stor utsträckning. En högre närvaro av tidigare utopi- och dystopiforskning hade kunnat fördjupa och fungera som viktiga redskap i exempelvis Øygunn Prestegårds analys av ungdomsdystopiserier av Sofia Nordin och Stig Bjørn Mostue. Här konstateras att ungdomsdystopier å ena sidan skildrar för ungdomslitteratur vanliga teman som kropp, sexualitet, identitet och grupptillhörighet, men att dessa ämnen å andra sidan får en tyngre existentiell inramning genom dystopin där de kopplas ihop med frågeställningar om samhällets eventuella förestående kollaps, förlusten av kulturella minnen eller till och med hotet om en möjlig framtida utrotning. Prestegård menar att ungdomsdystopier vanligen läses antingen som en förlängning av ungdomsromanens uppväxtberättelser eller som någon typ av didaktisk varning, men att de i hög grad faktiskt också utmanar vuxenvärldens normer. Ungdomar får (eller kanske rättare sagt tar)

själva makten i det dystopiska samhället och därigenom gestaltas särskilt ungas *agency*, vilket i någon mening också skapar ett visst hopp för den unga läsaren.

Om en strikt definition av utopi/dystopi skulle ha tillämpats i denna antologi skulle nog ett och annat bidrag ha behövt lämnas utanför. Björn Sundmarks studie av hur naturen används i Sonja Hulths bilderboksserie *Barnens svenska historia* (1986–1992, illustrerad av Anna-Clara Tidholm, Jens Ahlbom, Fibben Hald och Ola Ambjörnsson) spårar hur Sverige gestaltas i snö och kyla genom att genomföra en förhållandevis enkel motivstudie på seriens ikonotext. Slutsatsen blir att den rika förekomsten av snö kan knytas till framställningen av det nationella och att bilderböckernas urbana miljöer ofta framställs med lätt dystopiska drag. Här diskuteras förvisso idén om det nordiska något, men kopplingen till utopi och dystopi är teoretiskt sett tämligen vag.

En av de mer grundligt genomförda analyserna är Judith Meurer-Bongardts "Space for Love or Arts of Living on a Damaged Planet". Denna studie bygger på en tydlig diskussion av det utopiska och det dystopiska där begreppen rekontextualiseras och utvecklas i förhållande till Donna Haraways grundtankar om vikten av att "hålla fast problemet" och att praktisera "sympoiesis" (som bland många andra saker betyder att berätta historien om fortfarande möjliga återhämtningar). Analysen tar sin utgångspunkt i Martha Nussbaums teorier om känslornas politiska funktion, deras kreativa men också destruktiva kraft, och resulterar i att Meurer-Bongardt på ett intrikat sätt kan visa hur det inte bara är yttre förtvivlan, utan också ett inre hopp, som driver Karin Boyes dystopiska *Kallocain* (1940). Därefter går författaren vidare till Johanna Nilssons *Det grönnare djupet* (2015) och Johanna Sinisalos *Auringon ydin* (Solens kärna, 2013) och visar hur dessa två nutida författare vidareutvecklat diskussionen om hur tillgången till ett inre rum, vilket i *Kallocain* kallas "det grönnare djupet", blir avgörande för förmågan att kunna utveckla en icke-antropocentrisk attityd och upprätthålla motståndet för att kunna "hålla fast problemet".

Under läsningen av de enskilda bidragen har jag ofta återkommit till funderingar över i vilken utsträckning realistisk problematiserande litteratur (som Monika Fagerholms), kriminalberättelser och *Nordic noir* (introduktionen och Berg), eller en urban, pessimistiskt gestaltad miljö (Sundmark) kan betecknas som "dystopiska". Detta är förstås ytterst en definitionsfråga som handlar om var gränsen ska dras mellan den litterära genren, visionära eller kritiska samhällsperspektiv, retoriskt-ideologiska eller didaktiska gestaltningar och

gestaltade, optimistiska eller pessimistiska, attityder. Det kan hur som helst vara nyttigt att å ena sidan hålla isär den idémässiga, sociala fantasin om ett bättre samhälle, något varje önskan om förändring – reformistisk såväl som revolutionär – strävar mot, och å andra sidan den fiktiva berättelsen som gestaltar hur det skulle vara att uppleva en sådan fantasi eller det goda respektive dystopiska samhället. Detta för att inte varje positivt, eller kritiskt, drag ska sväva ut i ett slags allmänt användande av begreppen "utopi" och "dystopi". Men under läsningen har jag också slagits av hur aktuellt, och nödvändigt, greppet att lyfta fram det utopiska i det dystopiska är idag, och att det just därför är relevant att greppa efter äldre tiders diskussioner om hopp och politiskt effektiv aktivism. Jag har även påmint om att en så tragisk omständighet som klimathotet faktiskt provocerar fram aktuella och nyskapande frågeställningar och estetiska strategier. På det hela taget är *Nordic Utopias and Dystopias. From Aniaya to Allatta!* en mycket läsvärd antologi som förhoppningsvis kommer att generera ett uppbåd av uppföljande forskning.

Camilla Brudin Borg
Fil dr i litteraturvetenskap
Göteborgs universitet